

Розділ 5

ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

УДК 614.885(477.73–25)«1854–1920»

ВАЛЕРІЙ ЄРМІЛОВ

м. Миколаїв

vsyermilov@gmail.com

УТВОРЕННЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЇ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА У ДОРЯДЯНСЬКОМУ МИКОЛАЄВІ (ДО 100-РІЧЧЯ З ДНЯ ЗАСНУВАННЯ ТОВАРИСТВА ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА УКРАЇНИ)

У статті показана служба сестер милосердя в Миколаївських госпіталях у період Східної (Кримської) війни як попередниця червонохресного руху. Розглянута діяльність організацій Червоного Хреста – Миколаївських відділу Херсонського управління Російського товариства піклування про поранених і хворих воїнів, а потім місцевого управління Російського товариства Червоного Хреста. Висвітлено діяльність найбільш виразної складової Миколаївського управління – службу сестер милосердя в місті у воєнних і мирних умовах у дорадянський час. Зроблено висновок, що говорячи про 100-річчя з дня заснування Товариства Червоного Хреста України, слід згадувати і його передісторію, яка саме в Миколаєві мала один із найтриваліших періодів.

Ключові слова: Червоний Хрест, благодійна організація, сестра милосердя, госпіталь, дорадянський Миколаїв.

У квітні 2018 року виповнилося 100 років із дня створення Товариства Червоного Хреста України. Відомо, що 15–18 квітня 1918 р. у Києві відбувся I з'їзд Товариства Червоного Хреста України, після чого ця організація стала самостійною. Але події Української національно-визвольної боротьби та державотворення 1917–1921 рр. не дали змоги повсюди (в тому числі в Миколаєві) створити діяльні структури цього Товариства. Із 1920 р. громадську червонохресну організацію одержавила і підпорядкувала комуністична партія України і весь радянський період вона знаходилася під її контролем. І тільки зі здобуттям Україною незалежності в 1991 р. національне Товариство Червоного Хреста знову стало самостійною організацією та з 1993 р. повноправним членом Міжнародної Федерації Товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.

Але це Товариство виникло не на голому місці, воно мало своїх попередників із трива-

лою і змістовною історією. Зокрема, на теренах України, за попередніми даними, червонохресний рух одним із перших виявив себе саме в Миколаєві. Тому метою нашого дослідження стало вивчення і висвітлення періодів передісторії утворення і діяльності організації Червоного Хреста у нашому місті.

Для досягнення цієї мети ми поставили завдання: показати службу сестер милосердя у госпіталях Миколаєва в період Східної (Кримської) війни; розглянути діяльність місцевих організацій Червоного Хреста – Миколаївського відділу Херсонського управління Російського товариства піклування про поранених і хворих воїнів і Миколаївського управління Російського товариства Червоного Хреста; висвітлити найбільш виразну частину діяльності місцевого управління Товариства – службу сестер милосердя в різних госпіталях і міській лікарні у воєнні та мирні часи у дорадянському Миколаєві.

Відомо, що Червоний Хрест починався як громадська благодійна організація з догляду за пораненими та хворими воїнами, а потім надавав різні види допомоги потерпілим при народних бідах і особливих ситуаціях, специфічних для кожного регіону. Тому і діяльність його була різноманітною та унікальною для будь-якого міста, зокрема Миколаєва.

Попередниками Червоного Хреста були общини сестер милосердя і сердобольних сестер. Більш відомими та діяльними були сестри милосердя. На початку Східної (Кримської) війни 1853–1856 рр. під впливом інформації про героїчну оборону Севастополя і страждання там великої кількості хворих і поранених воїнів Велика княгиня Олена Павлівна створила в Петербурзі Хрестно-воздвиженську общину сестер милосердя, яка була урочисто відкрита в день свята Воздвиження Хреста Господнього 5 листопада 1854 р. Загін сестер милосердя цієї общини під керівництвом видатного вченого-хірурга професора М. І. Пирогова одразу виїхав на театр бойових дій в Крим і з 1-го грудня почав працювати у військових госпіталах. Сестри милосердя займалися доглядом за пораненими та хворими, господарською частиною госпіталів, контролем за їх персоналом і адміністрацією. Кримські госпіталі швидко переповнилися хворими та пораненими воїнами, тому їх стали розвантажувати, відправляючи транспортом з півострова на материк (у Миколаїв воїни сухопутного відомства стали прибувати з листопада 1854 р.). Базою евакуації моряків – захисників Севастополя став Миколаїв. Сюди з березня до жовтня 1855 р. інтенсивно направлялися транспортом «з ампутуваними та вже нездатними до служби, навіть після виздоровлення, нижніми чинами Морського відомства, а частиною і з хворими, які потребують тривалого лікування» [1, 356]. Усього в Миколаїв на лікування прибуло близько 6 000 різних чинів морського відомства. Пирогов також відправив сестер милосердя для догляду за хворими та пораненими воїнами сухопутного і морського відомств і в тиллові госпіталі. У березні 1855 р. у Миколаїв прибуло 15 сестер. Потім загін із 34 сестер милосердя під загальним керівництвом старшої сестри Варвари Іванівни Щедриної певними частинами діяв у госпіталах Миколаєва і Херсона.

На 1 січня 1856 р. у Миколаєві знаходилося 26 сестер милосердя, в Херсоні – 20 сестер. Загальне керівництво ними продовжувала здійснювати В. І. Щедрина. Сестри служили в усіх госпіталах Миколаєва – морському і сухопутних військово-тимчасових. Це були сестри, які прибули з Петербургу, а також у Миколаєві з місцевих жінок вступили в общину, з Одеси та інших місць. У кінці 1856 р., коли майже всі військово-тимчасові госпіталі закрилися, петербурзькі сестри милосердя повернулися в столичну общину, а всі решта сестер, які вступили в неї у Миколаєві, припинили свою участь в общині.

Після Кримської війни у Миколаєві певний час проживала одна із перших сестер милосердя Даша Севастопольська (Дарія Лаврентіївна Михайлова, по чоловіку Хворостова). Потім повернулася у Севастополь.

Сестри милосердя продовжили служіння в госпіталах і лікарнях Санкт-Петербургу. Після затвердження імператором Олександром II 3-го травня 1867 р. статуту було створене «Російське товариство піклування про поранених і хворих воїнів». У губернських містах відкривалися місцеві управління цього Товариства. І в Миколаєві почався рух із утворення подібної організації. При канцелярії військового губернатора в липні 1867 р. було заведено відповідну справу і почався збір коштів. По січень 1870 р. включно внесками та пожертвуваннями зібрали 436 руб 28 коп [2, арк. 2 зв.]. 25-го червня 1870 р. у Миколаєві за ініціативи військового губернатора Б. О. Глазенапа був утворений відділ Херсонського місцевого управління Російського товариства піклування про поранених і хворих воїнів [там само, арк. 6]. Але діяльність Миколаївського відділу не набула розвитку. За період із часу створення до середини 1877 р. його робота виразилася тільки в прийнятті пожертвувань, які зросли лише до 2 тис руб.

Наступний Миколаївський військовий губернатор М. А. Аркас у листі до Головного управління Російського товариства піклування про поранених і хворих воїнів від 5 липня 1877 р. ситуацію, що склалася до цього, пояснював: «такий незavidний стан справ Миколаївського відділу, головним чином

обумовлюється тим, що дії його знаходяться в залежності від Херсонського місцевого управління і коло діяльності членів відділу не має бажаної самостійності, тому багато з осіб, що проживають у Миколаєві, ставлячись із співчуттям до людинолюбивої справи Товариства піклування про поранених і хворих воїнів і з бажанням приносити грошові пожертви, відмовляються бути членами відділу». Тому М. А. Аркас з цієї причини та в час, коли Російсько-турецька війна 1877–1878 рр. викликала у миколаївців бажання активної благодійності, у згаданому листі просив у Головного управління дозволу відкрити в Миколаєві самостійне місцеве управління Російського товариства [3, арк. 11–12 зв.].

Отримавши дозвіл, М. А. Аркас у серпні 1877 р. запросив міського голову, а голова – гласних міської думи взяти участь в організації місцевого управління Російського товариства піклування про поранених і хворих воїнів. При цьому повідомлялося, що внесок дійсних членів Товариства становить 10 руб, а членів-змагальників – 3 руб, сума пожертвування не обмежувалась [4, арк. 9–9 зв.].

Канцелярія військового губернатора також провела в місті певну роз'яснювальну роботу, в результаті якої 105 іменитих містян виявили бажання стати членами Товариства. 26 серпня 1877 р. відбулися загальні збори записавшихся у члени майбутньої організації, на яких обрали 16 членів Миколаївського місцевого управління Товариства (всього в Миколаєві за час війни членами Товариства стали близько 1000 чоловіків і жінок). Наступного дня члени управління із свого середовища обрали головою управління генерал-ад'ютанта адмірала М. А. Аркаса, його товаришем (заступником) – капітана 1 рангу К. В. Небольсина, скарбником – відставного контр-адмірала В. О. Леонова і кандидатом до нього – колезького асесора І. Ф. Бартенева. З дозволу військового губернатора (він же голова) Миколаївське місцеве управління Товариства 27 серпня 1877 р. почало свою діяльність [3, арк. 137–138]. Уже 30 серпня цього року канцелярія губернатора передала місцевому управлінню зібрані внески і пожертвування на суму 2 850 руб 85 коп. А в жовтні надійшло ще 70 руб 10 коп і цей процес продовжувався.

Зібрані кошти витрачалися на різні цілі. Так, губернатор у кінці 1877 р. у листі до міністра внутрішніх справ повідомляв, що місцеве управління заготовило і передало для перевезення з пароплавів і залізничного вокзалу евакуйованих у Миколаїв із театру бойових дій поранених і хворих воїнів теплої одежі та речей: 50 кожухів із овчини, 50 пар валяних чобіт і 50 байкових ковдр. Також кожному воїну, що отримав виздоровлення і виписувався з одного з місцевих госпіталів Миколаївським управлінням видавалися сорочка і пара онуч, а найбільше слабим – на додачу ще тепла фуфайка і пара шерстяних панчо. Всього таких речей отримали 908 воїнів [5, арк. 155–155 зв.].

За період російсько-турецької війни та евакуації військ з театру бойових дій на батьківщину в госпіталях, що знаходилися в Миколаєві (морському і декількох сухопутних військово-тимчасових) служили десятки сестер милосердя, в тому числі й миколаївські жінки. Їх праця була тяжка і небезпечна. Відомо, що одна з них – Варвара Родіонова, 23-х років, доглядаючи хворих 84-го військово-тимчасового госпіталю, 4-го травня 1878 р. померла [6, арк 1].

Сестри милосердя працювали в Миколаївських військово-тимчасових госпіталях до їх закриття в кінці 1879 р. У цьому році Російське товариство піклування про поранених і хворих воїнів було перейменоване в Російське товариство Червоного Хреста, але вже до цього Товариство піклування і його місцеві управління часто неофіційно йменували себе «Червоним Хрестом». У 1880 р. у розпорядженні Миколаївського місцевого управління Товариства Червоного Хреста перебувало 15 сестер милосердя випуску 1877 р. і 22 сестри випуску 1878 р. Із них 11 сестер продовжували службу в Миколаївському морському госпіталі, решта були в запасі, а деякі з них на прохання приватних осіб займалися доглядом хворих у їх помешканнях [7, 7–8].

Всі кошти місцевого управління ділилися на три капітали: спеціальний, запасний на час війни та запасний на народні біди. Крім того, управління мало певну витратну суму. Весь капітал Миколаївського управління на 1 січня 1880 р. становив 3 654 руб 87 коп.

Коло благодійності Товариства у мирний час значно розширилося. Так, у 1880 р. Миколаївське місцеве управління в зв'язку з направленням на Амур російської військової ескадри та загону міноносок із Чорного моря відправило у Владивосток транспорт різних носильних і постільних речей та медикаментів. Також грошима і речами була надана допомога Миколаївському морському госпіталю, місцевому Комітету нічліжних притулків, міській лікарні та одній із сестер милосердя, а також Миколаївському Благодійному товариству для його підопічних малолітніх дітей-сиріт і німечних стариків, серед яких було багато колишніх учасників Кримської війни [там само, с. 10].

Після війни 1877–1878 рр. сестри милосердя стали служити і в Миколаївській міській лікарні. Відомо, що з 15 січня 1879 р. у штаті лікарні декілька років працювала сестра Глафіра Дмитрівна Богданова [8, арк. 4]. У 1882 р. у штаті лікарні було 2 сестри милосердя, в 1891 р. їх стало 4.

Із переходом міської лікарні в 1890 р. у спеціально для неї збудовані приміщення (до цього лікарня знаходилася в орендованих будівлях) і поступовим збільшенням ліжковості в ній збільшувалась і кількість сестер милосердя. У 1890-х роках в міській лікарні служило вже 10 сестер милосердя. У ці роки бажаючі стати сестрами милосердя за згодою місцевого управління Червоного Хреста і за дозволом військового губернатора при морському госпіталі та міській лікарні проходили практичне навчання, а потім атестувалися на звання сестри милосердя.

У 1896 р. Піклувальна рада міської лікарні постановила приймати бажаючих на службу в лікарню для догляду за хворими ще й понадштатних сестер без жалування. При цьому такі сестри милосердя приймалися на 1 місяць випробування, а потім їх могли перевести в понадштатні тільки після посвідчення головного лікаря про їх здібності до служби [9, арк. 15]. У 1899 р. військовий губернатор нагадав Піклувальній раді лікарні, що прийняття і звільнення сестер милосердя необхідно здійснювати тільки з відома місцевого управління Товариства Червоного Хреста.

З початком російсько-японської війни в Миколаєві в 1904 р. працювали в морському госпіталі 5 сестер милосердя, в міській лікарні – 8 сестер і тимчасово були відряджені на Далекий Схід 14 сестер. Окрім того, місцеве управління Товариства Червоного Хреста мало в запасі для відряджень і догляду за хворими в приватних оселях ще 6 сестер. А всього на 1 січня 1905 р. у розпорядженні Миколаївського місцевого управління з часу його створення перебувало 64 сестри милосердя [10, арк. 137–138].

12 лютого 1904 р. при Миколаївському місцевому відділенні Товариства Червоного Хреста почав діяти тимчасовий дамський комітет (кружок). Складався він із 5 жінок під керівництвом дружини градоначальника (з лютого по червень 1904 р. – Олена Василівна Енквіст, потім – Євгенія Миколаївна Загоранська-Кисіль). Дамський комітет організував майстерню з виготовлення білизни для воїнів. У ній безплатно в різний час працювали 86 миколаївських жінок. Виготовлення білизни здійснювалося також в 1-й та 2-й міських гімназіях. Всього за період існування майстерні з 12 лютого 1904 р. по 29 вересня 1905 р. було виготовлено, закуплено і відправлено 19 партій білизни, постільних речей, валянків, фуфайок, панчо, шарпеток, онуч, платків, халатів та інших носильних речей кількістю 11 985 штук на загальну суму 7 227 руб 77 коп. Дамський комітет також зібрав і видав партію білизни та пожертвовані подарунки двом полкам, що відправлялися з Миколаєва на Далекий Схід [11].

У 1912 р. у міській лікарні (на 350 ліжок, але завжди переповнена хворими) вже працювало 14 сестер милосердя. Їх обов'язком було не стільки догляд за хворими, скільки нагляд за господарською частиною і чоловічою та жіночою прислугою, якої нараховувалося близько 115 чол. Більшість сестер милосердя жила в гуртожитку при лікарні. Праця лікарняних сестер була тяжкою. Місцева газета писала: «Їм доводиться працювати 36 годин безперервно. Так, через день кожна сестра чергує протягом 24 годин; потім наступного дня з 8 годин ранку вона працює до 2 годин дня. Із 2 до 4 годин обід, а потім знову робота до 6–7 годин вечора. Наступного

дня знову потрібно відправлятися на чергування» [12].

У міжвоєнний період місцеве управління Товариства Червоного Хреста збирало пожертви для потерпілих у Балканських війнах, від голоду, пожеж, епідемій та інших народних бід.

Із початком Першої світової війни червонохресний рух значно активізувався. У Миколаївському морському госпіталі та міській лікарні були організовані прискорені курси сестер милосердя. Наприклад, 5 вересня 1916 р. місцеве управління Товариства Червоного Хреста відкрило при міській лікарні четверту чергу курсів сестер милосердя воєнного часу. Наставляючи 50 курсанток, священник сказав про сестер милосердя, що вони «в нестримному пориві євангельської любові пішли під ворожі кулі, до смертних лож наших дорогих страждальців-воїнів, щоб перев'язувати їх рани, втішати в тяжкі болісні хвилини та приймати їх останній подих» [13]. Місцевим управлінням Товариства збиралися значні кошти, відправлялися подарунки воїнам на фронт і в місцеві госпіталі. Серед утворених у Миколаєві у роки війни госпіталів для евакуйованих з фронту поранених і хворих воїнів діяв і госпіталь Червоного Хреста на 200 ліжок (у приміщенні зимового морського зібрання). У морському госпіталі та всіх утворених госпіталях служили сестри милосердя. У лютому 1917 р. «за труди по місцевим лазаретам для хворих і поранених воїнів» були нагороджені: завідуючий Миколаївським лазаретом Червоного хреста Микола Матвеев орденом святої Анни 3 ступеня, сестри милосердя лазарету при морському госпіталі Марія Кровопускова і Ганна Фокина срібними нагрудними медалями з надписом «За старанність» [14].

У січні 1917 р. у міській лікарні також доглядали хворих місцевих жителів 7 постійних сестер милосердя і 19 тимчасових сестер, у липні – грудні цього року – 8 постійних і 10 тимчасових [15, арк. 3–3 зв, 40–41 зв.]. Кількість тимчасових сестер милосердя коливалася в залежності від рівня епідемічної захворюваності в місті та відповідно від кількості хворих у лікарні.

Тяжкий період національно-визвольних змагань і громадянської війни 1917–1920 рр.

супроводжувався різними народними бідами, в тому числі епідеміями. У зв'язку з масовим захворюванням сестер милосердя Миколаївської міської лікарні (епідемія висипного тифу в місті) у січні 1919 р. було виписано їм на заміну на два місяці 16 сестер з Одеси. Влітку 1919 р. в медичних закладах міста служили 65 постійних і тимчасових сестер милосердя.

У березні 1917 р. в Миколаєві в числі перших у місті була створена професійна спілка сестер милосердя. Ця спілка, займаючись своїми корпоративними питаннями, здійснювала й загальногромадську діяльність. Так, уже 3–4 квітня вона в місті провела збір коштів на суму 3 742 руб 51 коп, з яких 1100 руб через Червоний Хрест переслала у ворожі країни військовополоненим, а 2 441 руб 31 коп витратила на подарунки воїнам в окопах [16].

Профспілка сестер милосердя активно діяла в усі періоди зміни влади в місті 1917–1920 рр. Жінки міста у межах організації Червоного Хреста й не тільки в ці тяжкі часи також намагалися по можливості допомагати пораненим і хворим воїнам різних армій. З остаточним встановленням у Миколаєві в лютому 1920 р. радянської влади одним із перших у місті спеціальних навчальних закладів стала школа сестер милосердя.

Таким чином, на підставі викладеного матеріалу можемо сказати, що попередником червонохресного руху в Миколаєві стало служіння сестер милосердя в місцевих госпіталях в період Східної (Кримської) війни. Першою організацією в місті, яка потім стала називатися Червоним Хрестом, був утворений 25-го червня 1870 р. Миколаївський відділ Херсонського місцевого управління Російського товариства піклування про поранених і хворих воїнів. Але відділ через підпорядкованість Херсонському управлінню не набув популярності серед миколаївців. Діяльність наступного самостійного Миколаївського місцевого управління Товариства Червоного Хреста стала змістовною і багатосторонньою, найбільш виразною частиною якої було служіння сестер милосердя в різних госпіталях і лікарні у воєнний та мирний час у дорадянському Миколаєві. Отже, говорячи про історію Товариства Червоного Хреста України в зв'язку із 100-річчям із дня його заснування,

варто згадувати і його передісторію, яка саме в Миколаєві мала один із найтриваліших періодів існування, тому заслуговує на увагу і подальше дослідження.

Список використаних джерел

1. Распоряжения Морского ведомства относительно раненых и семейств убитых морских чинов Черноморского Флота // Морской Сборник. – 1855. – № 2. – С. 356.
2. Державний архів Миколаївської області (ДАМО), ф. 230, оп. 1, спр. 8079, 8 арк.
3. Там само, спр. 10018, 160 арк.
4. ДАМО, ф. 216, оп. 1, спр. 376, 86 арк.
5. ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 10030, 221 арк.
6. Там само, спр. 10165, 1 арк.
7. Отчет и обзор о деятельности Николаевского (Херс. губ.) Местного Управления Российского

Общества Красного Креста, состоящего под Высочайшим покровительством Её Императорского Высочества Государыни Цесаревны, ныне Государыни Императрицы за 1880 год. – Николаев, 1881. – 47 с.

8. ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 11555, 37 арк.
9. ДАМО, ф. 308, оп. 1, спр. 103, 51 арк.
10. ДАМО, ф. 229, оп. 1, спр. 702, 198 арк.
11. Отчет временного дамского комитета Николаевского отделения Красного Креста // Южная Россия. – 1905. – 12 октября.
12. Положение сестер милосердия // Трудовая Газета. – 1912. – 2 ноября.
13. Открытие курсов сестер милосердия // Николаевская Газета. – 1916. – 6 сентября.
14. Высочайшие награды по местным лазаретам // Трудовая Газета. – 1917. – 2 марта.
15. ДАМО, ф. 308, оп. 1, спр. 100, 43 арк.
16. Отчет // Трудовая Газета. – 1917. – 1 июня.

VALERII YERMILOV

Mykolaiv

THE DEVELOPMENT AND ACTIVITY OF THE ORGANIZATION OF THE RED CROSS IN PRE-SOVIET MYKOLAIV (TO THE 100TH ANNIVERSARY OF THE FORMATION OF THE SOCIETY OF THE RED CROSS OF UKRAINE)

The article shows the service of nurses in Mykolaiv hospitals during the Eastern (Crimean) war as the predecessor of the Red Cross movement. The activity of the Red Cross organizations – the Mykolaiv departments of the Kherson department of the Russian Society for the care of the wounded and sick soldiers, and then the local government of the Russian Red Cross Society is considered. The activity of the most expressive component of Mykolaiv local administration is highlighted – the service of the sisters of mercy in the city in military and peaceful conditions in pre-Soviet times. The conclusion is drawn that, speaking of the 100th anniversary of the Red Cross Society of Ukraine, one should also recall its prehistory, which in Mykolaiv has one of the longest periods.

Key words: Red Cross, charity organization, sister of mercy, hospital, pre-Soviet Mykolaiv.

ВАЛЕРИЙ ЕРМИЛОВ

г. Николаев

ОБРАЗОВАНИЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОРГАНИЗАЦИИ КРАСНОГО КРЕСТА В ДОСОВЕТСКОМ НИКОЛАЕВЕ (К 100-ЛЕТИЮ СО ДНЯ ОСНОВАНИЯ ОБЩЕСТВА КРАСНОГО КРЕСТА УКРАИНЫ)

В статье показана служба сестер милосердия в Николаевских госпиталях в период Восточной (Крымской) войны как предшественница краснокрестовского движения. Рассмотрена деятельность организаций Красного Креста – Николаевских отдела Херсонского управления Российского общества попечения о раненых и больных воинах, а затем местного управления Российского общества Красного Креста. Освещена деятельность наиболее выразительной составляющей Николаевского местного управления – служба сестер милосердия в городе в военных и мирных условиях в досоветское время. Сделан вывод, что говоря о 100-летию со дня основания Общества Красного Креста Украины, следует вспоминать и его предисторию, которая именно в Николаеве имеет один из самых продолжительных периодов.

Ключевые слова: Красный Крест, благотворительная организация, сестра милосердия, госпиталь, досоветский Николаев.

Стаття надійшла до редколегії 30.05.2018